

STANISŁAW ŁOJEWSKI,
ZBIGNIEW SKINDER

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

UWARUNKOWANIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH*

1. Wstęp

Kierunkowym założeniem teoretyczno-metodologicznym w podejmowanej w artykule analizie ekonomiczno-przestrzennej i delimitacji obszarów problemowych była szeroko obecnie rozumiana koncepcja zrównoważonego rozwoju. Przez zrównoważony (trwały) rozwój należy rozumieć w warunkach naszego kraju równowagę na poszczególnych etapach wielofunkcyjnego rozwoju następujących aspektów (ograniczeń, funkcji): ekonomicznych, społecznych, ekologicznych, technologicznych i przestrzennych. W prowadzonych badaniach w systemach przestrzennych, na różnych poziomach analizy, punktem wyjścia jest, z jednej strony, charakterystyka, analiza i ocena stopnia wielofunkcyjnego wykorzystania zasobów kapitału społecznego, a z drugiej – analiza i ocena zarówno środowiska człowieka, środowiska przyrodniczego i środowiska technicznego (sztucznego). Stąd podejmowane prace badawczo-wdrożeniowe muszą być prowadzone przez interdyscyplinarne zespoły specjalistów i ekspertów.

W artykule ograniczono się głównie do omówienia wyników ogólnokrajowych badań empirycznych na poziomie lokalnym dotyczących obszarów problemowych głównie na terenach wiejskich. Uzyskane doświadczenia badawcze mogą być podstawą do sformułowania kierunków i zakresu dalszych prac badawczo-

* W artykule przedstawiono wybrane tylko aspekty badań, prowadzonych w ATR w latach 1997-2002 w regionalnym projekcie „Środowiskowe uwarunkowania zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie kujawsko-pomorskim” (pod kierunkiem – Z. Skinder), obejmujących głównie dane ogólnokrajowe [Problemy... 2001; Łojewski, Skinder 2003]. Pełne wyniki interdyscyplinarnych badań prowadzonych w tym projekcie przedstawione są w 13 opublikowanych w ATR monografiach.

-wdrożeńowych obejmujących delimitację i ranking obszarów problemowych na terenach wiejskich pod kątem celowości i efektywności finansowania ze środków publicznych. Wyniki badań prowadzonych w projekcie mogą być wykorzystane w polityce społeczno-gospodarczej i środowiskowej dotyczącej zwłaszcza obszarów wiejskich. Sytuacja społeczno-ekonomiczna, a w szczególności ludnościowa, na wsi niewiele się zmieniła w latach 2000-2003. Zmiany te są widoczne dopiero w latach 2004-2005 w związku z członkostwem Polski w Unii Europejskiej i przepływem znacznych środków publicznych na wieś, w tym dopłat do produkcji rolnej. Stąd przedstawione w artykule niektóre wyniki badań ekonomiczno-przestrzennych w ujęciu ogólnokrajowym z końca lat 90. pokazują stan obszarów wiejskich i rolniczych przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.

2. Obszary problemowe i zasady ich delimitacji

W delimitacji i rankingu obszarów problemowych niezrównoważonych z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego lub ekologicznego trzeba brać pod uwagę: stopień wielofunkcyjnego wykorzystania istniejących zasobów kapitału społecznego; specyfikę systemów przestrzennych o różnej strukturze funkcji oraz aspekty ekonomiczne, społeczne, ekologiczne i technologiczne, zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju.

Obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się wyjątkową w skali Europy różnorodnością biologiczną i krajobrazową oraz społeczno-ekonomiczną związaną ze znacznym rozdrobnieniem działalności rolniczej i pozarolniczej. Stąd w warunkach naszego kraju ewentualne próby delimitacji obszarów problemowych (funkcjonalno-przestrzennych) powinny być oparte na bazie danych gmin.

Wyróżnienie i scharakteryzowanie obszarów problemowych w poszczególnych regionach i w skali kraju oraz określenie stopnia zróżnicowania tych obszarów i wykorzystania istniejących zasobów kapitału społecznego wymaga przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań ekonomiczno-przestrzennych. Badania takie pozwolić mogą na uszeregowanie obszarów problemowych według stopnia ważności z punktu widzenia działalności interwencyjnej na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnokrajowym i ponadnarodowym (w skali Unii Europejskiej) oraz opracowanie bilansu potrzeb i możliwości, w tym środków finansowych niezbędnych dla realizacji kompleksowej polityki regionalnej. Badania takie byłyby, podstawowym krokiem w kierunku nie tylko uporządkowania problematyki regionalnej, zahamowania dalszego regresu wielu obszarów problemowych i przyspieszenia tempa wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów oraz całego kraju.

W świetle wstępnego rozpoznania wybranych obszarów niezrównoważonych z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego lub ekologicznego można wyróż-

nić osiem typów obszarów problemowych (funkcjonalno-przestrzennych) na terenach wiejskich: obszary rolnicze o dużym zaludnieniu i bezrobociu (ukrytym i rejestrowanym) w rejonach o przewadze gospodarstw indywidualnych; obszary rolnicze o dużym udziale byłych państwowych gospodarstw rolnych i o dużym bezrobociu rejestrowanym; obszary o dużej skali zagrożeń środowiska w gminach o dużym udziale przemysłu; rejony intensywnego rolnictwa, gdzie występują znaczne zanieczyszczenia obszarowe; obszary o dużym udziale terenów o funkcjach ekologicznych; obszary rolniczo-turystyczne i leśno-turystyczne; obszary o niekorzystnych warunkach przyrodniczo-rolniczych; obszary wiejskie urbanizujące się w gminach podmiejskich.

Wymieniony podział obszarów problemowych nie jest oczywiście podziałem rozłącznym, gdyż mogą występować obszary o dużej koncentracji różnych czynników. Każda grupa tych obszarów i problemów wymaga specjalnego podejścia w polityce regionalnej.

W świetle dotychczasowych badań można stwierdzić, że większość obszarów problemowych niezrównoważonych z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego, zwłaszcza na peryferyjnych terenach wiejskich i rolniczych o niekorzystnych warunkach gospodarowania, jest na ogół zrównoważona z punktu widzenia ekologicznego. Natomiast obszary problemowe niezrównoważone z punktu widzenia ekologicznego, w szczególności w rozwijających się gminach podmiejskich i miejsko-przemysłowych są na ogół zrównoważone z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego. Wnikliwej analizie wymagają zwłaszcza obszary problemowe niezrównoważone z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego i ekologicznego.

Delimitacja i ranking obszarów problemowych niezrównoważonych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego lub ekologicznego powinny być przeprowadzane co kilka lat na podstawie wieloczynnikowej analizy ekonomiczno-przestrzennej na poziomie gmin. Wyniki takiej delimitacji i rankingu, przy wykorzystaniu Banku Danych Regionalnych (BDR) GUS z lat 1999-2004 (w tym danych spisu powszechnego i rolnego z 2002 r.) i komputerowego systemu informacji przestrzennej GIS, pozwolić mogą na zweryfikowanie, scharakteryzowanej w artykule wcześniejszej analizy ekonomiczno-przestrzennej i próby delimitacji obszarów rozwijających się i opóźnionych w rozwoju.

3. Wyniki delimitacji obszarów rozwijających się i opóźnionych w rozwoju

Pojęcie obszarów wiejskich jest różnie rozumiane i definiowane w Unii Europejskiej, OECD i w Polsce. Według Unii Europejskiej terytorium jest zaliczane do obszarów wiejskich, gdy gęstość zaludnienia (wskaźnik urbanizacji) nie prze-

kracza 100 osób na 1 km², zaś w OECD - 150 osób na 1 km². W opracowanych i realizowanych w poszczególnych województwach w Polsce strategiach w sposób zróżnicowany definiuje się obszary wiejskie. Na przykład, w województwie kujawsko-pomorskim obszary wiejskie to terytorium pozostające poza granicami administracyjnymi czterech największych miast. Jest to oczywiście za szeroka definicja. Stąd w omawianych badaniach przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski, w tym zwłaszcza obszarów wiejskich, uwzględniono dane gmin, zgodnie z symbolami terytorialnymi przyjętymi w Banku Danych Lokalnych (BDL), a od 1999 roku Banku Danych Regionalnych (BDR) GUS. Tak jednolicie rozumiane obszary wiejskie obejmują więc gminy wiejskie oraz obszary wiejskie w gminach miejsko-wiejskich.

Przeprowadzone badania, przy wykorzystaniu BDL GUS z lat 1994–1998 (okresu charakteryzującego się wyraźnym wzrostem gospodarczym) i techniki GIS oraz analiza kilkudziesięciu ogólnokrajowych kartogramów (map problemowych na poziomie gmin), wskazały na istotne zróżnicowanie polskiej przestrzeni, w tym zwłaszcza przestrzeni wiejskiej [Problemy... 2001; Łojewski, Skinder 2003].

3. 1. Zakres delimitacji obszarów rozwijających się i opóźnionych w rozwoju

Analizy ekonomiczno-przestrzenna i delimitacja obszarów problemowych, z wyróżnieniem obszarów wiejskich i miast, wykazały, że społeczno-ekonomiczne i ekonomiczno-przestrzenne zróżnicowania charakteryzują się w Polsce prawidłowościami związanymi z wyodrębnianiem się obszarów rozwijających się i peryferyjnych. Przeprowadzono, przy wykorzystaniu BDL GUS i techniki GIS, próbę delimitacji obszarów wiejskich i miast rozwijających się (o wysokim i średnim stopniu rozwoju - kategorii A i B) oraz opóźnionych w rozwoju (kategorii C), w skali gmin, regionów i kraju. Uwzględniono w analizie dane BDL GUS z lat 1994-1998 (w tym dane spisu rolnego z 1996 r.), a zwłaszcza 1998 roku zamykającego okres szybszego wzrostu gospodarczego kraju.

W delimitacji obszarów wiejskich uwzględniono 8 czynników (cech):

- gęstość zaludnienia na 1 km²;
- udział ludności w wieku produkcyjnym w %;
- wielkość migracji na 1000 mieszkańców za 5 lat;
- pracujący w działalności pozarolniczej na 100 mieszkańców;
- liczba zakładów osób fizycznych na 100 mieszkańców;
- udział ludności utrzymującej się wyłącznie lub głównie z rolnictwa w ludności związanej z rolnictwem;
- udział gmin w podatkach dochodowych od osób fizycznych i prawnych na 1 mieszkańca¹;
- tereny o dużej skali zagrożeń środowiska (obszary przemysłowe)² [Ochrona Środowiska 1996, Rolnictwo 1997, Problemy 2000].

¹ Relacje tych dochodów gmin są przybliżoną miarą dochodów z działalności pozarolniczej.

² Wiązało się to z brakiem szczegółowych danych na poziomie gmin dotyczących przemysłu, a dostępnością danych dotyczących zużycia zasobów i wytwarzania zanieczyszczeń przez przemysł, zwłaszcza na terenach o dużej skali zagrożeń środowiska.

Przyjęte zasady metodyczne takiej delimitacji oraz charakterystyka zróżnicowania przestrzennego tych 8 czynników na ogólnokrajowych kartogramach (mapach problemowych) przedstawione zostały szerzej w cytowanych publikacjach [Problemy... 2001; Łojewski 2001; Łojewski, Skinder 2003].

3.2. Wyniki analizy obszarów rozwijających się oraz opóźnionych w rozwoju w ujęciu ogólnokrajowym i regionalnym

Przeprowadzona analiza w ujęciu ogólnokrajowym obszarów rozwijających się i opóźnionych w rozwoju obejmowała sześć czynników. Obszary rozwijające się (kategorii A i B) obejmowały w kraju 18,3% powierzchni ogółem, 47,6% ludności ogółem, w tym 60% ludności miast i tylko 28,2 % ludności wiejskiej. W 1998 r. ludność miast stanowiła 61,9% ludności ogółem, a wsi – 38,1%. Udział oraz struktura analizowanych czynników w obszarach opóźnionych w rozwoju przedstawiała się następująco: powierzchnia ogółem – 81,7%, ludność ogółem – 52,4%, ludność w wieku produkcyjnym – 50,8%, pracujący w działalności pozarolniczej – 38,3%, liczba zakładów osób fizycznych – 42%, dochody gmin z tytułu udziału w podatkach dochodowych od osób fizycznych i prawnych – 33,1%.

W obszarach opóźnionych w rozwoju na terenach wiejskich udział analizowanych czynników w skali kraju był następujący: powierzchnia ogółem – 83,5%, ludność ogółem – 71,8%, ludność w wieku produkcyjnym – 70,6%, pracujący ogółem – 59,8%, zakłady osób fizycznych – 61,5%.

Określono również w skali kraju wskaźniki charakteryzujące na terenach wiejskich wybrane czynniki w obszarach o różnym stopniu rozwoju (kategorii A, B i C). Wskaźniki charakteryzujące: gęstość zaludnienia na 1 km² (odpowiednio 134,2, 76,6, 43,4), udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem (60,0%, 57,9%, 55,3%), liczbę pracujących poza rolnictwem na 100 mieszkańców (18,7; 12,4; 8,2) oraz liczbę zakładów osób fizycznych w przeliczeniu na 100 mieszkańców (6,2, 4,4, 3,1) były najwyższe w grupie obszarów o relatywnie wysokim poziomie rozwoju (kategorii A) oraz malały w grupie B, a następnie C.

Natomiast wskaźniki udziału ludności związanej z rolnictwem w % ogólnej liczby mieszkańców wsi (48,8, 62,6, 69,2), podobnie jak wskaźniki udziału ludności utrzymującej się wyłącznie i głównie z rolnictwa w % ludności związanej z rolnictwem (9,9, 16,6, 29,7), były najniższe w obszarach wiejskich o wysokim stopniu rozwoju (kategorii A) oraz wzrastały kolejno w grupach B i C. Odwrotna zależność ma natomiast miejsce w odniesieniu do udziału ludności z wykształceniem wyższym i średnim w % ludności związanej z rolnictwem (26,8, 22,3, 18,1). Na terenach wiejskich rozwijających się, zwłaszcza kategorii A, ludność związana z rolnictwem charakteryzuje się lepszym wykształceniem, a udział ludności utrzymującej się wyłącznie i głównie z rolnictwa oraz związanej z rolnictwem jest znacznie mniejszy, co wskazuje na wielofunkcyjny charakter tych obszarów.

Dochody budżetów gmin z tytułu udziału w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa w zł na 1 mieszkańca łącznie w obszarach kategorii A i B wynosiły w 1998 r. 414,2 zł, a kategorii C – 186,0 zł, były więc wyższe w obszarach rozwijających się przeszło 2,2-krotnie niż w obszarach opóźnionych w rozwoju.

Wyliczono również udział w poszczególnych województwach ludności ogółem zamieszkałej w obszarach opóźnionych w rozwoju, w tym na terenach wiejskich. Największy udział ludności zamieszkałej w obszarach opóźnionych w rozwoju miały następujące w kolejności województwa: świętokrzyskie (88%), warmińsko-mazurskie (82%), podlaskie (76%), podkarpackie (75%), lubelskie (71%) i lubuskie (66%). Natomiast w opóźnionych w rozwoju obszarach wiejskich udział ten wahał się w poszczególnych województwach od 14% (woj. śląskie) do 99% (woj. podlaskie). Szczególnie niekorzystna sytuacja, poza regionem podlaskim, jest w następujących województwach o najwyższym udziale ludności w obszarach opóźnionych w rozwoju na terenach wiejskich: warmińsko-mazurskim (91%), kujawsko-pomorskim (91%), lubelskim (89%), lubuskim (83%), podkarpackim (82%), świętokrzyskim (82%) i łódzkim (81%).

3.3. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich rozwijających się i opóźnionych w rozwoju w ujęciu lokalnym

Obszary wiejskie o wysokim stopniu rozwoju (kategoria A) obejmowały 111 gmin i koncentrowały się przede wszystkim wokół większych miast (aglomeracji): miast aglomeracji katowickiej oraz Krakowa i Opola, Warszawy, Poznania, Łodzi oraz Bydgoszczy i Torunia. Obszary takie występują również, ale w mniejszym zakresie, wokół miast: Gdańska i Gdyni, Szczecina, Wrocławia, Zielonej Góry, wokół kilku średnich i mniejszych miast w województwach: małopolskim, śląskim, opolskim, dolnośląskim i kujawsko-pomorskim, a także w rejonach nadmorskich (w woj. zachodniopomorskim) i górskich (w woj. śląskim).

Obszary wiejskie o średnim stopniu rozwoju (kategoria B) obejmowały trzykrotnie więcej gmin (345) i koncentrowały się wokół wymienionych wyżej większych miast (aglomeracji) oraz Gdańska i Gdyni, Szczecina, Wrocławia i Zielonej Góry, a także wokół innych miast wojewódzkich: Olsztyna, Lublina, Kielc, Rzeszowa i w niewielkim zakresie Białegostoku. Obszary te występowały również i to w znacznym zakresie wokół średnich i mniejszych miast i ośrodków miejsko-przemysłowych (regionalnych i lokalnych) w województwach: wielkopolskim, dolnośląskim, lubuskim, opolskim, małopolskim, podkarpackim, lubelskim, łódzkim, mazowieckim, świętokrzyskim, pomorskim i zachodniopomorskim, a także w rejonach nadmorskich (woj. pomorskie i zachodniopomorskie) i górskich (w woj. małopolskim, śląskim, dolnośląskim i podkarpackim) o dużym udziale funkcji turystycznych.

Obszary wiejskie opóźnione w rozwoju (kategorii C) obejmowały 1715 gmin i występowały na terenach peryferyjnych położonych dalej od miast, zwłaszcza

większych, głównie w województwach wschodnich, południowo-wschodnich, północnych i centralnych. Obszary te obejmowały 83,5% ogólnej powierzchni terenów wiejskich w kraju i 71,8% ludności wiejskiej.

4. Obszary problemowe nie zrównoważone z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego – stan i kierunki działań strategicznych

Można wyróżnić w ujęciu syntetycznym, w świetle przeprowadzonych dotychczas badań ekonomiczno-przestrzennych i delimitacji gmin, dwie grupy opóźnionych w rozwoju, nie zrównoważonych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego, obszarów problemowych obejmujących łącznie w końcu lat dziewięćdziesiątych 82% powierzchni kraju i 52% ludności ogółem:

1. Obszary wiejskie o dużym udziale funkcji rolniczych w rejonach gospodarstw indywidualnych oraz wielkoobszarowych (byłych PGR) wraz z powiązаныmi z nimi małymi miastami; obszary te obejmują przeszło 77% ogólnej powierzchni i około 26% ludności kraju (67% ludności mieszkającej na wsi i prawie 5% - w miastach);
2. Obszary poprzemysłowe na terenach zurbanizowanych i wiejskich; obszary te obejmują około 5% powierzchni kraju i przeszło 26% ludności ogółem (prawie 40% ludności mieszkającej w miastach i 5% - na terenach wiejskich). Są to depresyjne obszary objęte regresem przemysłu i dużym bezrobociem; obejmują one przeszło jedną trzecią powierzchni i jedną piątą ludności zamieszkałej w dotychczasowych ośrodkach bądź okręgach przemysłowych.

W takich opóźnionych w rozwoju obszarach problemowych niewykorzystane są zasoby ludzkie, naturalne i często kapitału trwałego po zlikwidowanych państwowych gospodarstwach rolnych, spółdzielniach produkcyjnych i zakładach przemysłowych, a systemy przestrzenne są zbyt specjalistyczne (monofunkcyjne), brak jest natomiast kapitału finansowego. W takich rejonach dodatkowe zewnętrzne środki finansowe (publiczne i prywatne) mogą wywołać znaczne efekty mnożnikowe, jeśli wpłyną na wielofunkcyjny rozwój takich obszarów. Środki publiczne, w tym UE, powinny być lokowane w takich terenach przede wszystkim w szeroko rozumianą infrastrukturę, a więc urządzenia publiczne umożliwiające rozwój gospodarczy (tworzenie, rozbudowę i funkcjonowanie przedsiębiorstw i zakładów produkcyjnych – przemysłowych i rolnych) oraz życia społecznego.

Trzeba więc wykorzystać szanse rozwojowe, jakie daje nam członkostwo w Unii Europejskiej i zminimalizować scenariusz zagrożeń związany z możliwością przekształcenia Polski w kraj peryferyjnego kapitalizmu ze wszystkimi niekorzystnymi konsekwencjami ekonomicznymi i społeczno-politycznymi.

W świetle przeprowadzonych badań ekonomiczno-przestrzennych można stwierdzić, że jedną z metod takiego przyspieszonego rozwoju jest wielofunkcyjne wykorzystanie zasobów kapitału społecznego i wielofunkcyjny rozwój obszarów problemowych, niezrównoważonych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego. Stąd powinno to być podstawowym celem w *strategii średniookresowej rozwoju kraju*. W obecnych warunkach Polski najważniejsze znaczenie ma działalność produkcyjna, zarówno przemysłowa i rolnicza, tworząca podstawy wzrostu poziomu życia, a w konsekwencji rozwoju usług. Podobnie jak to było i jest w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo w Unii Europejskiej. Takim wielofunkcyjnym rozwojem powinny być objęte przede wszystkim obszary problemowe, w których została zahamowana działalność produkcyjna, zarówno rolnicza jak i pozarolnicza. Marginalizacja znacznych grup ludności i obszarów, przy drastycznym zmniejszeniu realnego popytu, wpłynęła na ograniczenie uczestnictwa całych społeczności w procesach rynkowych i rozwojowych. Stąd podstawowym problemem jest nie tylko znaczna skala obszarów opóźnionych w rozwoju obejmujących głównie peryferyjne tereny wiejskie i związane z nimi mniejsze miasta, ale przede wszystkim ludzie mieszkający w takich rejonach o dużym bezrobociu rejestrowanym i ukrytym.

Według kryteriów obowiązujących w GUS do 2001 r., w tym w spisie rolnym z 1996 r., uwzględniano liczbę pracujących w rolnictwie łącznie z rolnictwem nietowarowym. Natomiast od powszechnego spisu rolnego z 2002 r. wprowadzono w GUS również drugi wariant, w którym do pracujących w gospodarstwach indywidualnych nie zaliczono osób pracujących:

- a) w gospodarstwach o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha produkujących wyłącznie na własne potrzeby;
- b) w gospodarstwach o powierzchni użytków rolnych do 1 ha (łącznie z indywidualnymi właścicielami zwierząt gospodarskich nie posiadających użytków rolnych) produkujących wyłącznie lub głównie na własne potrzeby [Rocznik 2003, s. 135].

Wprowadzona zmiana kryteriów liczenia pracujących w rolnictwie, sprowadzająca się do uwzględniania w drugim wariantcie tylko pracujących w rolnictwie towarowym, zmniejsza statystycznie liczbę pracujących w tej sekcji o 2,1 mln osób. Nie zmienia to jednak faktu, że istotnym problemem gospodarki polskiej jest nie tylko duże bezrobocie rejestrowane, które w 2002 r. wynosiło około 3 mln osób, ale także duża liczba ludności związanej z rolnictwem (nie zaliczanej do pracujących), utrzymująca się w znacznej mierze z produkcji naturalnej oraz nie zarobkowych źródeł utrzymania, w niewielkim zakresie wykorzystana zawodowo, wskazująca na dużą skalę bezrobocia ukrytego w Polsce.

5. Podsumowanie

Narodowy Plan Rozwoju [2003] na lata 2004-2006 w niewystarczającym jeszcze stopniu uwzględnia pilne potrzeby rozwojowe obszarów problemowych niezrównoważonych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego. Przygotowywany Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007-2013 i przewidywane środki finansowe, w tym Unii Europejskiej, powinny być skoncentrowane w maksymalnej części i nakierowane na zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój tych obszarów problemowych. Stąd sprawą pilną jest opracowanie szczegółowych projektów i programów obejmujących takie obszary na wszystkich poziomach organizacji. Konieczne jest wykorzystanie w Polsce doświadczeń wyżej rozwiniętych krajów Unii Europejskiej, gdzie zwłaszcza już w latach dziewięćdziesiątych zintegrowane zostało programowanie podstawowych funduszy strukturalnych (regionalnego, socjalnego, rolnego) i wprowadzono zasadę koncentracji maksymalnej części środków UE w opóźnionych w rozwoju regionach problemowych. W obecnych warunkach naszego kraju istnieje przede wszystkim potrzeba integracji i programowania w przestrzeni (a nie tylko w ujęciu działowym i sektorowym) wielostronnych działań i związanych z tym środków finansowych, w tym UE, będących w dyspozycji również samorządów regionalnych i lokalnych.

Wielofunkcyjny rozwój opóźnionych w rozwoju obszarów problemowych, w tym zwłaszcza obszarów wiejskich, nie rozwiąże jednak w pełni problemów wyrównania i wzrostu poziomu życia mieszkającej na peryferyjnych obszarach ludności i nie zapewni pracy oraz źródeł utrzymania całej ludności w wieku produkcyjnym. Może jednak stworzyć możliwości zatrudnienia i dodatkowych dochodów dla około 50% ludności wiejskiej, która stanowi od 15 lat około 38% ludności ogółem. Stąd znaczna część ludności mieszkającej obecnie w opóźnionych w rozwoju obszarach peryferyjnych będzie zmuszona migrować lub dojeżdżać do pracy w rozwijających się większych miastach i gminach wiejskich urbanizujących się wokół tych miast. Tego typu tendencje potwierdzają już przeprowadzone badania ekonomiczno-przestrzenne [Problemy... 2001; Łojewski 2001]. Stąd trzeba również podjąć w *długofalowej strategii rozwoju kraju* problem centrów (ośrodków) wzrostu, którymi stają się rozwijające się miasta, zwłaszcza większe, a także aglomeracje, w tym obszary wiejskie urbanizujące się wokół tych miast. Obszary te muszą bowiem wchłonąć nadwyżkę ludności z terenów peryferyjnych, w tym z obszarów wiejskich, w drodze migracji bądź dojazdów do pracy. Wymaga to w perspektywie zwiększenia w Polsce urbanizacji kraju z 62% do około 80% (tak jak jest to w rozwiniętych krajach Unii Europejskiej) oraz rozbudowy miast i terenów podmiejskich a także zintegrowanych systemów infrastruktury, w tym komunikacyjnej i środowiskowej, które mają szansę dalszego rozwoju oraz zwiększenia zatrudnienia.

LITERATURA

1. Komisja UE, 2001. Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej. http://www.mos.gov.pl/integracja_europejska/komunikat.pdf.
2. Łojewski S. (2001): Obszary wiejskie rozwijające się i opóźnione w rozwoju w świetle wyników badań ekonomiczno-przestrzennych. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, t. 1, z. 1, s. 31-47.
3. Łojewski S., Skinder Z. (2003): Uwarunkowania ekonomiczno-przestrzenne rozwoju obszarów wiejskich. [w:] *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*. Red. A. Czudec. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów. T. 2, s. 157-165.
4. *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*. Rada Ministrów, Warszawa 2003.
5. *Ochrona środowiska 1996*. GUS, Warszawa 1996.
6. *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich dla Polski na lata 2004-2006*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2003. <http://www.minrol.gov.pl>
7. *Problemy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i miast. Wyniki badań ekonomiczno-przestrzennych, 2001*. Red. nauk. S. Łojewski. Wyd. Uczeln. ATR, Bydgoszcz.
8. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2003*. GUS, Warszawa 2004.
9. *Rolnictwo na terenach zagrożonych ekologicznie. Powszechny spis rolny 1996*. GUS, Warszawa 1997.